

УДК 94:271.222(477.44)-86"16"]"1940-1950"  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-6>

**Наталка ЖМУД,**  
*orcid.org/0000-0001-7463-918X*  
кандидат історичних наук, доцент,  
доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін  
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського  
(Вінниця, Україна) [zmudnatalka@gmail.com](mailto:zmudnatalka@gmail.com)

**Анатолій ВОЙНАРОВСЬКИЙ,**  
*orcid.org/0000-0002-9413-2025*  
кандидат історичних наук, доцент,  
доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін  
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського  
(Вінниця, Україна) [voinarovskiy95@gmail.com](mailto:voinarovskiy95@gmail.com)

## **ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ ГРОМАД НА ВІННИЧЧИНІ У ДР. ПОЛ. 1940-Х – ПОЧ. 1950-Х РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТІВ ОБЛАСНОЇ РАДИ ПО СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ І РАДИ ПО СПРАВАХ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ)**

*Мета статті – на основі аналізу матеріалів звітів уповноважених Ради по справах Російської православної церкви (далі – РПЦ) і Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області простежити особливості діяльності старообрядницьких громад на Вінниччині у др. пол. 1945 – поч. 1950-х рр.; охарактеризувати взаємовідносини різних течій старообрядців (попівці, безпопівці, неокружники) з радянською владою. Методологія дослідження побудована на поєднанні загальнонаукового та історичного методичного інструментарію (узагальнення, проблемно-хронологічний, історико-системний, порівняльно-історичний, статистичний аналіз, контент-аналіз). Наукова новизна полягає в тому, що в обіг вперше введені архівні матеріали звітів Ради по справах РПЦ і Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області, що висвітлюють діяльність старообрядницьких громад на Вінниччині у перше повоєнне десятиліття. Функціонування старообрядницької церкви варто розглядати у контексті певної лібералізації релігійної політики радянської влади. Така ситуація була продиктована декількома факторами: збільшенням рівня релігійності населення під час нацистської окупації; спробою сталінського режиму використати церкву в ролі маніпулятивного інструменту у досягненні своїх цілей як всередині радянського суспільства, так і зміцнення геополітичної позиції на міжнародній арені. Досить часто уповноважені спеціальних Рад замість справедливого контролю діяльності релігійних об'єднань та захисту прав вірян самі провокували конфлікти як між громадами однієї конфесії, так і між різними християнськими течіями; вдавалися до репресивних заходів (незаконне оподаткування, зняття з реєстрації та закриття молитовних будинків, обшуки, арешти, депортації тощо), що призводило до розпалювання міжконфесійної ворожнечі та антирелігійних настроїв серед населення. Незважаючи на постійний тиск з боку влади, у др. пол. 1940-х – поч. 1950-х рр. Вінниччина серед інших областей УРСР продовжувала залишатися одним з головних осередків старообрядництва. На це вплинув тривалий фронтірний статус Поділля між європейськими державами та Російською імперією (згодом СРСР), що й визначило вінницький край як один із найбезпечніших від центру релігійних переслідувань, а поліетнічність та поліконфесійність подільського регіону сприяла формуванню загалом толерантних взаємовідносин.*

**Ключові слова:** старообрядництво, попівці, безпопівці, неокружники, Рада по справах РПЦ, Рада по справах релігійних культів, УРСР, Вінницька область.

**Natalka ZHMUD,**

orcid.org/0000-0001-7463-918X

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;  
Associate Professor at the Department of Culture, History Teaching Methods  
and Special Historical Disciplines  
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University  
(Vinnytsia, Ukraine) zmunatalka@gmail.com

**Anatolii VOYNAROVSKYI,**

orcid.org/0000-0002-9413-2025

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;  
Associate Professor at the Department of Culture, History Teaching Methods  
and Special Historical Disciplines  
Vinnitsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University  
(Vinnytsia, Ukraine) voinarovskiy95@gmail.com

## ACTIVITIES OF OLD BELIEVER COMMUNITIES IN THE VINNYCHY REGION IN THE LATE 1940S – EARLY 1950S (BASED ON MATERIALS FROM THE REPORTS OF THE REGIONAL COUNCIL ON AFFAIRS OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH AND THE COUNCIL ON AFFAIRS OF RELIGIOUS CULTS)

*The purpose of the article is to trace the peculiarities of the activities of Old Believer communities in Vinnytsia region in the second half of 1945 – early 1950s, based on the analysis of materials from reports of the commissioners of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church (hereinafter referred to as the ROC) and the Council for the Affairs of Religious Cults in Vinnytsia region; to characterize the relationship between different trends of Old Believers (Popovtsy, Bezpopovtsy, Neo-Okrugnyky) with the Soviet authorities. The research methodology is built on a combination of general scientific and historical methodological tools (generalization, problem-chronological, historical-systemic, comparative-historical, statistical analysis, content analysis). The scientific novelty lies in the fact that for the first time archival materials of reports of the Council for the Affairs of the ROC and the Council for the Affairs of Religious Cults in Vinnytsia region, which highlight the activities of Old Believer communities in Vinnytsia region in the first post-war decade, have been put into circulation. The functioning of the Old Believer Church should be considered in the context of a certain liberalization of the religious policy of the Soviet government. This situation was dictated by several factors: an increase in the level of religiosity of the population during the Nazi occupation; an attempt by the Stalinist regime to use the church as a manipulative tool to achieve its goals both within Soviet society and to strengthen its geopolitical position in the international arena. Quite often, instead of fairly controlling the activities of religious associations and protecting the rights of believers, the authorized representatives of special councils themselves provoked conflicts both between communities of the same denomination and between different Christian movements; resorted to repressive measures (illegal taxation, deregistration and closure of houses of worship, searches, arrests, deportations, etc.), which led to the incitement of interfaith hostility and anti-religious sentiments among the population. Despite constant pressure from the authorities, in the late 1940s and early 1950s, Vinnytsia, among other regions of the Ukrainian SSR, continued to remain one of the main centers of Old Believers. This was influenced by the long-standing frontier status of Podillya between European states and the Russian Empire (later the USSR), which determined the Vinnytsia region as one of the safest from the center of religious persecution, and the multi-ethnic and multi-confessional nature of the Podillya region contributed to the formation of generally tolerant relations.*

**Key words:** Old Believers, popovtsy, bezpopovtsy, neo-Okrugnyky, Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church, Council for the Affairs of Religious Cults, Ukrainian SSR, Vinnytsia region.

**Постановка проблеми.** Релігійно-церковне життя УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. викликає посилений інтерес, оскільки релігійна політика радянської влади вже в роки Другої світової війни набуває відчутних ліберальних рис. Зокрема, це пов'язано як із зростанням релігійності населення на окупованих нацистами територіях, так і прагненням більшовицького режиму використати церкву у своїх цілях для контролю суспільства. Можна також говорити і

про певні поступки союзникам по антигітлерівській коаліції, які не схвалювали жорстких антирелігійних дій. У цей період спостерігаються помітні зміни у законодавчій базі державно-церковних взаємовідносин. Зацікавленість викликає неоднозначна діяльність Ради по справах РПЦ (створена в 1943 р.) і Ради по справах релігійних культів (створена в 1944 р.), які були призначені здійснювати законодавство щодо функціонування релігійних громад. Адже з одного боку,

новостворені інституції захищали права вірян та допомагали реєстрації, а з іншого – маніпулювали релігійними об'єднаннями, чинили на них різноманітний тиск, що й призводило часто до припинення їхньої діяльності. У повоєнний період Вінницька область, яка ще напередодні війни відігравала роль пограничного регіону, опинилася серед областей УРСР лідером щодо різноманіття християнських конфесій, як легальних, так і нелегальних. Однією із найчисельніших православних течій були росіяни-старообрядці, втікачі від церковних реформ патріарха Никона і церковного розколу XVII ст. На Правобережній Україні саме Східне Поділля як один найвіддаленіших регіонів Російської імперії стало для переслідуваних надійним прихистком.

**Аналіз досліджень.** Державно-церковні взаємини повоєнного періоду в УРСР вивчав В. Войналович (Войналович, 2005). Діяльність старообрядницької церкви у др. пол. 1940-х – поч. 1950-х рр., зокрема на Вінниччині, розглядали П. Бондарчук (Бондарчук, 2019) і В. Пашенко (Пашенко, 2005). Історія старообрядництва на Поділлі стала спеціальним предметом дослідження С. Таранця (Таранець, 2000). Подільського контексту старообрядництва у міждисциплінарному контексті торкнувся В. Мишков (Мишков, 2013). Питанню утворенню Ради по справах РПЦ і Ради по справах релігійних культів присвятили свої праці О. Лисенко (Лисенко, 1998) і Н. Шліхта (Шліхта, 2011). Безпосередньо діяльність Ради по справах РПЦ і Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області у 1945–1952 рр. розглядають у своїх наукових студіях А. Войнаровський та Н. Жмуд (Войнаровський, Жмуд, 2024: 94–103), (Жмуд, Войнаровський, 2025: 96–105).

Попри беззаперечно ряд цінних досліджень, присвячених взаєминам держави і церкви у повоєнний період в УРСР, на нашу думку, діяльність старообрядницької церкви у Вінницькій області на хвилі «нової» сталінської політики висвітлена недостатньо.

Джерельною базою для дослідження стали архівні матеріали Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВіО), зокрема, звіти Ради по справах РПЦ і Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області за 1945–1952 рр., які вперше введено до наукового обігу, що підкреслює новизну розвідки.

**Мета статті** – охарактеризувати особливості діяльності старообрядницької церкви на Вінниччині у др. пол. 1940-х – поч. 1950-х рр. за матеріалами Ради по справах РПЦ та Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області, виявити

специфіку взаємовідносин різних старообрядницьких течій з радянською владою.

**Виклад основного матеріалу.** Старообрядці (в народі за ними закріпилася ще одна назва – старовіри) на Вінниччині оселялися переважно в селах. Тому основним заняттям було сільське господарство (хліборобство, городництво й садівництво – особливо сушіння фруктів та овочів), різні види ремесел й промислів, торгівля. Під час весняно-літнього сезону чоловіки, незважаючи на колгоспні роботи, традиційно йшли на заробітки або по Вінницькій області, або інших областях УРСР. Вони переважно займалися будівельними промислами (стельмахство, столярство, теслярство, каменярство, пічництво тощо). Як свідчать численні звіти голів колгоспів, на цей період в селі залишалися практично лише жінки, школярі та люди похилого віку (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69 (215), арк. 14 (С. 5)).

Після Другої світової війни старообрядницькі громади на всій території України канонічно підпорядковувалися Московській архієпископії (після 1988 р. – митрополії). На Вінниччині найчисельнішою за кількістю громад була Руська православна старообрядницька церква (РПСЦ) (Білокриницької згоди – с. Біла Криниця, Чернівецької обл.). Безпопівці (поморці, федосіївці, липовани тощо) єдиного релігійного центру не мали.

Так, на кінець 1948 р. в інформаційному звіті уповноваженого Ради по справах релігійних культів тов. Шумкова різним гілкам влади (в Раду по справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР тов. Полянському; уповноваженому Ради по справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР тов. Вільховому; голові виконкому Вінницької обласної Ради депутатів трудящих тов. Дементьєву; секретареві з пропаганди Вінницького обкому КП (б) тов. Лойкову) йшлося про 160 зареєстрованих релігійних громад в 44 районах загальною кількістю 64 784 вірян. Після католиків кількість старообрядницьких громад і вірян були найчисельнішими: 1. Католики – 30 громад (48 438 осіб); 2. Старообрядці Білокриницької згоди – 12 громад (7 959 осіб); 3. Старообрядці-безпопівці Пилипівської згоди – 1 громада (235 осіб); 4. ЄХБ (євангельські християни-баптисти) – 84 громади (3800 осіб); 5. Юдеї – 5 громад (3630 осіб); 6. Адвентисти 7-дня – 8 громад (1097 осіб) (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 1).

Всього зареєстрованих і незареєстрованих старообрядницьких громад налічувалося: м. Вінниця – зареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (260 осіб)); Літинський р-н – зареєстровані (безпопівці – 1 громада (335 осіб));

Гайсинський р-н – незареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (130 осіб)), зареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (144 особи)); Брацлавський р-н – зареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (1200 осіб)), незареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (150 осіб)); Барський р-н – незареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (438 осіб)); Жмеринський р-н – зареєстровані (Білокриницької згоди – 3 громади (2139 осіб)); Тульчинський р-н – зареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (1200 осіб)); Тиврівський р-н – зареєстровані (Білокриницької згоди – 4 громади (730 осіб), незареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (382 особи)); Чернівецький р-н – незареєстровані (Білокриницької згоди – 2 громади (700 осіб)); Чечельницький р-н – незареєстровані (Білокриницької згоди – 1 громада (102 особи)) (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 1–5, 8–9).

На кінець 1940-х рр. на Вінниччині була зафіксована також нелегальна старообрядницька течія неокружників (протиокружники, розкольники, роздорники, калантаївці (від назви с. Калантаївка на Одещині)), яких радянська влада відмовлялася реєструвати як сектантів. Неокружники були частиною старообрядців, які спочатку прийняли Білокриницьку ієрархію, але у 1862 р. розірвали єдність із Старообрядницькою Церквою через незгоду «з буквою і духом «Окружного послання»» (певні розходження у питаннях правопису і деяких частин літургії). Першим офіційним документом неокружників стало «Оголошення про знищення «Окружного послання», оприлюднене білокриницьким митрополитом Кирилом (бл. 1786–1873 рр.) у березні 1863 р. (Таранець, 2010).

Головним антагоністом до головного підписанта цього документа єпископа Варлаама Балтського став Куренівський Свято-Нікольський чоловічий монастир Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині Чечельницький р-н, Вінницької обл.), що був його офіційною резиденцією. Монастир як один із найбільш авторитетних у Білокриницькій ієрархії підтримала більша частина старообрядницьких поселень Правобережної та Південної України, Бессарабії та інших російських і зарубіжних регіонів. У 1864 р. відбувся перший собор неокружників. А на Соборі 1866 р. «окружництво» оголосили єрессю і заборонили спілкування з ними в молитві та їжі.

Певна частина неокружників наприкінці 1920-х рр. влилася в катакомбну істинно-православну церкву. Більшість духовних наставників неокружників під час сталінських репресій 1930-х рр. були арештовані, ув'язнені чи розстріляні. У 1946 р. Балтська неокружницька єпархія

припинила своє існування, хоча окремі священники служили ще до 1970-х років (Таранець, 2008).

У звітах уповноваженого Ради по справах релігійних культів по Вінницькій області уповноваженому Ради по справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР неодноразово наголошувалося, що за старообрядницьким духовенством ведеться систематичне стеження, особливо щодо їхніх можливих контактів з неокружниками. Також постійно підкреслювалося, що духовенство всіляко чинить непокору владі та переходить у підпільну діяльність.

Так, до прикладу, священник с. Нова Шура, Тульчинського р-ну, Галактіонов Лука Герасимович, 1913 р. н., росіянин, освіта 4 класи сільської школи, у 1936 р. був заарештований по статті 54-10 та засуджений на 5 років. Відбував покарання у виправному таборі м. Томська. Оскільки Галактіонов був колишнім неокружником і чинив опір реєстрації церкви ще з 1944 р., за рішенням Ради по справах релігійних культів церкву закрили у липні 1947 р. (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69 (215), арк. 11 (С. 6)). Після цього релігійна громада переобрала двадцятку, зареєструвала церкву та уклала договір на молитовний будинок. Але Галактіонов продовжував виконувати релігійні обряди в молитовному будинку старообрядців неокружників (незарєєстрованих) у м. Балта Одеської обл.: «Виїздив до Балти двічі або тричі на місяць. З серпня по листопад 1948 р. перебував у Московській області у Павловському посаді (данилівська релігійна громада), без відома єпископа Веніаміна (Агальцева Василя Федоровича) і Уповноваженого Ради. Після повернення до села у нього вилучили реєстраційний документ і заборонили проводити релігійні обряди та треби» (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69 (215), арк. 13 (С. 8)).

У звітах уповноваженого піднімалося також питання численних уникання священниками покарань та відповідно збільшення контролю щодо виконання своїх обов'язків представниками різних гілок влади: «За невивлату податку від 3500 до 4000 руб. за багато років Жмеринський народний суд засудив священника Рибакіова Автонома Андрійовича до 1 року ув'язнення. Він втік у невідомому напрямку. Я розмовляв з цього приводу із секретарем єпископа священником Кобзіним П. І. Звернувся до обласного суду на питання запросити справу Рибакіова. Щойно дізнаюсь про суть справи і напишу Вам. Місцева влада закриває очі на численні порушення духовенства, часто сама таємно відвідує молитовні дома» (ДАВіО, ф. 136, оп. 13, спр. 175, арк. 14).

Причини відмови у реєстрації молитовних будинків могли бути різні. Наприклад, стара церква старообрядців Білокриницької згоди с. Бушинка Тиврівського р-ну згоріла ще у 1932 р., а нову, яку розпочали будувати у 1941 р. за німецької окупації, так і не завершили. Тому релігійні обряди здійснювали в орендованому громадою приватному житловому приміщенні. Таким чином, і церкву не добудовували, і відмовлялися реєструвати орендований молитовний дім, при цьому штрафуючи за незаконну оренду.

Чи до прикладу, 29 вірянам с. Перепеличенці Брацлавського р-ну відмовлено у реєстрації молитовного будинку, оскільки село знаходиться лише у 4 км від діючої церкви старообрядців с. Слобода (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69 (215), арк. 13 (С. 8)). Ще один приклад засвідчує, що священник с. Слобода Чернятинська Шураєв Євтихій Денисович активно пропагує мешканцям релігійну ідеологію, агітує за масове відвідування храму, відмовляє вірян працювати у колгоспі («після чого вони стають одноосібниками та практикують спекуляцію»), особам, які не бажають систематично відвідувати церкву, погрожує відмовою проводити поховання родичів за церковними обрядами, за що й було йому відмовлено у реєстрації (ДАВіО, ф. 136, оп. 30, од. зб. 180, арк. 28).

На кінець 1940-х – початок 1950-х рр. у релігійних громадах спостерігалось суттєве зменшення прихожан. Молитовні будинки відвідували, зазвичай, лише під час найбільших церковних свят. Так, в одній із найбільших старообрядницьких громад с. Нова Шура Тульчинського р-ну (Білокриницької згоди), яка налічувала на 1949 р. 1200 осіб вірян (заселення почалося ще з 1715–1720 рр. колишніми неокружниками), щоденно храм відвідують переважно літні люди – до 10–20 осіб: «Нова церква, зведена у 1875 р., вміщує до 400 осіб. Більшість мешканців приходять лише на великі свята (Вербна неділя, Пасха, Спас, храмове свято Різдва Пресвятої Богородиці). Тоді присутні до 10%, молоді, до 4–5% дітей, 30% – люди середнього віку, решта – віряни похилого віку. Священник скаржиться на малі прибутки. Під час свят тарілочний збір становить від 50 до 70 рублів, а в будні – лише від 1 до 3 рублів. Головний прибуток священника – від весіль, хрещень та похоронів. Протягом року за участю священника проходить приблизно до 20 похоронних, 35 хресних та до 20 весільних обрядів. За релігійні обряди і треби (прим. авторів – релігійні обряди, що має виконати священник за потребою вірян) сплачують мало – від 3 до 15 рублів. До сповіді упродовж року йде до 50 осіб похилого віку. У великий піст

майже всі віряни говіють, тоді щоденно на сповіді буває до 20 літніх осіб, які сплачують від 20 до 50 копійок. Причастя приймає незначна кількість молоді» (ДАВіО, ф. 136, оп. 29, спр. 69 (215), арк. 14 (С. 5)).

Чи до прикладу, мешканці с. Жуківці Жмеринського р-ну, яка станом на 1951 р. налічували 1500 осіб, відвідали храм: на Різдво – до 600 осіб, на Благовіщення – 400 осіб, на Великдень – до 1000 вірян, на Вознесіння – 800 осіб, на Трійцю – 600 осіб, на Петра й Павла – 350 осіб. За звичай, до церкви ходять люди за 50 років. З метою покращення ситуації священник неодноразово звертався до архієпископа з проською вплинути на керівництво школи, яке, на його переконання, перешкоджало відвідувати церкву. Але, за звітами уповноваженого Ради, проведене розслідування щодо втручання директора чи завуча на вибір вірян не підтвердило (ДАВіО, ф. 136, оп. 32, спр. 198, арк. 49).

Вплив активної радянської антирелігійної пропаганди простежується і в зверненні вірян с. Жуківці щодо запитів на отримання треб, що ілюструється промовистою динамікою в бік зменшення: хрещення (1947 р. – 62 особи; 1948 р. – 69 осіб; 1949 р. – 73 особи; 1950 р. – 71 особа; 1951 р. – 31); вінчання (1947 р. – 37 осіб; 1948 р. – 31 особа; 1949 р. – 39 осіб; 1950 р. – 22 особи; 1951 р. – 20); похорони (1947 р. – 11 осіб; 1948 р. – 8 осіб; 1949 р. – 13 осіб; 1950 р. – 6 осіб; 1951 р. – 9); сповідь (1947 р. – до 1000 осіб; 1948 р. – до 750 осіб; 1949 р. – до 600 осіб; 1950 р. – до 650 осіб; 1951 р. – 367 осіб) (ДАВіО, ф. 136, оп. 32, спр. 198, арк. 49).

Схожа ситуація спостерігалася фактично в усіх старообрядницьких громадах (м. Вінниця (ДАВіО, ф. 136, оп. 32, спр. 198, арк. 50), с. Пилипанівка Бершадського р-ну (ДАВіО, ф. 136, оп. 32, спр. 198, арк. 104)) тощо.

Та попри суттєві результати впливу антирадянської пропаганди протягом 1951–1952 рр. серед 52 громад РПСЦ (Білокриницької згоди) в УРСР, Вінницька область була на 2 місці (1951 р. – 11 громад; 1952 р. – 11 громад), поступаючись лише Ізмаїльській (1951 р. – 13 громад; 1952 р. – 12 громад). В інших областях їх кількість налічувала по 5 громад і відповідно менше.

Щодо безпопівців, то в УРСР протягом цього періоду діяли всього 16 громад. Основним осередком залишалася Житомирська область: 1951 р. – 14 громад; 1952 р. – 12 громад. На Вінниччині зафіксували лише 1 громаду (Бондарчук, 2019: 6).

**Висновки.** Отже, діяльність старообрядницької церкви у Вінницькій області у перші повоєнні роки

варто розглядати, з одного боку, в площині певної лібералізації політики радянської влади щодо релігії та церкви, а з іншого – збільшення приховано-маніпулятивного тиску на релігійні об'єднання. Провідна роль у регулюванні державно-церковних взаємовідносин була відведена Раді в справах РПЦ і Раді в справах релігійних культів. Ці структури досить часто самі провокували конфлікти як між владою та релігійними громадами, так і всередині громад, що призводило до наростання антирелігійних настроїв. Незважаючи на посилення сталінської антирелігійної політики з початку 1950-х рр., Вінниччина все ж залишалася найчисельнішим осередком старообрядництва серед інших областей УРСР. Вважаємо, це пояснюється, передусім, тим, що тривалий період Поділля як прикордонний регіон залежно від проходження кордонів між європейськими державами та Російською імперією (згодом СРСР) завжди було одним з основних прихистків старообрядців на південно-західних українських землях. Варто наголосити, що протягом декількох століть склалось загалом мирне співіс-

нування росіян-старообрядців з іншими етнічними спільнотами та християнськими течіями. Формування толерантності, на нашу думку, пояснюється також пограничним статусом, що породив такі маркери культурного ландшафту подільського краю як поліетнічність та поліконфесійність.

Сьогодні в контексті російсько-української війни ворожа пропаганда намагається розпалювати в Україні внутрішні конфлікти, зокрема, і на релігійному ґрунті. Російське ПСГО прагне використовувати, передусім, етнічних росіян як інструмент маніпуляції щодо збурення настроїв серед українського суспільства. Підкреслимо, що ще з 1991 р. після проголошення незалежності України українські старообрядці неодноразово намагалися отримати автокефалію від російської церкви. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. вони офіційно вийшли з юрисдикції РПЦ і створили незалежну Древлеправославну Церкву України (Білокриницька митрополія), цим самим промовисто продемонструвавши свою чітку громадянську позицію.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років) Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
2. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
3. Войнаровський А., Жмуд Н. Нелегальні протестантські деномінації на Вінниччині у 1945-1952 рр. (за матеріалами обласної ради по справах релігійних культів)». Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2024. Вип. 50.: 94-103. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-94-103>
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф.136, оп.13, спр.175, 17 арк.
5. ДАВіО, ф.136, оп.29, спр.69 (215), арк. 11, 13, 14 (С. 5-6, 8).
6. ДАВіО, ф.136, оп.30, од. зб. 180, 131 арк.
7. ДАВіО, ф.136, оп.32, спр. 198, 124 арк.
8. Жмуд Н., Войнаровський А. «Міньони» (міньяни) як нелегальні єврейські громади на Вінниччині у 1945-1952 рр. (за матеріалами обласної ради по справах релігійних культів). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2025. Вип. 51. С.96-105. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-96-104>
9. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946. К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. 404 с.
10. Мишков В. Я. Еволюція та тенденції розвитку старообрядництва в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність – 09.00.11 – релігієзнавство. Житомир, 2013. 22 с.
11. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1940 – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. 630 с.
12. Таранець С. Балтська єпархія Древлеправославної Церкви Христової, що не приймала Окружного послання у першій половині XX ст. В кн.: Доля старообрядства в XX – на початку XXI ст.: Історія та сучасність: Збірник наукових праць та матеріалів, вип. 2. К., 2008.
13. Таранець С.В. Окружне послання. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. 728 с.
14. Таранець С. Старообрядництво Поділля. К., 2000. 239 с.
15. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив: Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

#### REFERENCES

1. Bondarchuk P. M. (2019) *Relihiini techii v radianskii Ukraini (seredyna 1940-kh – seredyna 1980-kh rokiv) Istoryko-relihiieznache doslidzhennia* [Religious Trends in Soviet Ukraine (mid-1940s – mid-1980s). Historical and Religious Studies Research] K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 268. [in Ukrainian]

2. Voinalovych V. A. (2005) Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytuttsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichniy diskurs [Party-state policy towards religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s–1960s: political science discourse] K.: Svitohliad, 741. [in Ukrainian]
3. Voinarovskiy A., Zhmud N. (2024) Nelehalni protestantski denominatsii na Vinnychchyni u 1945-1952 rr. (za materialamy oblasnoi rady po spravakh relihiinykh kultiv) [Illegal Protestant denominations in Vinnytsia region in 1945-1952. (based on the materials of the Regional Council for Religious Cults)]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii. Vyp. 50. S. 94-103. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-94-103> [in Ukrainian]
4. Derzhavnyi arkhiv vinnytskoi oblasti (dali – DAViO) [State archive of the Vinnytsia region (hereinafter – Davio)], f.136, op.13, spr.175. 17 arc. [in Ukrainian]
5. DAViO [Davio], f.36, op.69 (215), spr.11, arc. 11, 13, 14 (s. 5-6, 8) [in Ukrainian]
6. DAViO [Davio], f.136, op.30, spr.180, 131 arc. [in Ukrainian]
7. DAViO [Davio], f.136, op.32, spr.198, 124 arc. [in Ukrainian]
8. Zhmud N., Voinarovskiy A. (2025) «Minony» (miniany) yak nelehalni yudeiski hromady na Vinnychchyni u 1945-1952 rr. (za materialamy oblasnoi rady po spravakh relihiinykh kultiv) [«Minions» (minyans) as illegal Jewish communities in the Vinnytsia region in 1945-1952 (based on materials from the regional council for religious cults)] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii. Zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia. Vyp. 51. S.96-105. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-96-104> [in Ukrainian]
9. Lysenko O. Ye. (1998) Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943–1946 [Church life in Ukraine. 1943–1946.] K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 404. [in Ukrainian]
10. Myshkov V. Ya. (2013) Evoliutsiia ta tendentsii rozvytku staroobriadnytstva v Ukraini [Evolution and trends in the development of Old Believers in Ukraine] Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk. Spetsialnist – 09.00.11 – relihiieznavstvo Zhytomyr. 22. [in Ukrainian]
11. Pashchenko V. (2005) Pravoslavna tserkva v totalitarnii derzhavi: Ukraina 1940 – pochatok 1990-kh rokiv [The Orthodox Church in a Totalitarian State: Ukraine 1940 – Early 1990s.] Poltava: ASMI. 630. [in Ukrainian]
12. Taranets S. (2008) Baltska yeparkhiia Drievliepravoslavnoi Tserkvy Khrystovoi, shcho ne pryimala Okruzhnoho poslannia u pershii polovyni XX st. [The Baltic Diocese of the Ancient Orthodox Church of Christ, which did not accept the District Epistle in the first half of the 20th century] V kn.: Dolia staroobriadstva v XX – na pochatku XXI st.: Istorii ta suchasnist: Zbirnyk naukovykh prats ta materialiv, vyp. 2. K. [in Ukrainian]
13. Taranets S.V. (2010) Okruzhne poslannia [District message] Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K. : Naukova dumka. T. 7 : Ml – O. 728. [in Ukrainian]
14. Taranets S. (2000) Staroobriadnytstvo Podillia [Old Believers of Podillia] K., 239. [in Ukrainian]
15. Shlikhta N. (2011) Tserkva tykh, khto vyzhyv: Radianska Ukraina, seredyna 1940-kh – pochatok 1970-kh rr. [The Church of Survivors: Soviet Ukraine, mid-1940s–early 1970s.] Kharkiv: Akta, 468. [in Ukrainian]